
Ideální podoba českého vlastence před březnem 1848

Jiří Rak

Roku 1846 napsal František Čupr na stránkách České včely: "Je tomu as 30 let, co si u nás slovo vlastenectví zvláštní průchod vydobylo. Na čase věru, abychom si upřímně pověděli, jaký pomysl se slovem tímto prvopočátečně spojen byl, neb jak slovo povstalo, pak co u nás nyní znamená, t. j. v jakých formách se jeví a konečně co vpravdě znamenati má."¹⁾ Jeho slova mohou znít překvapivě, zdá se totiž takřka neuvěřitelné, že právě v době, která označení jako "vlastenec" nebo "vlastenectví" a "vlastenecký" užívala ve všech možných spojeních a souvislostech, se náhle někdo vůbec může ptát po jejich významu. A přesto se tak nestalo náhodou a Čupr zde jen v pregnantní formě vyslovil otázku, která nezaměstnávala pouze jeho a která úzce souvisela s prudkým rozmachem českého národního hnutí, k němuž došlo ve čtyřicátých letech minulého století v kontextu jeho přechodu do vyspělejší fáze. Domnívám se, že pokusit se odpovědět na jeho otázku může být užitečné i pro nás. To znamená nedefinovat historické pojmy z dnešního hlediska, ale usilovat o rekonstrukci jejich dobového významu a obsahu.

V souvislosti s tématem této konference bych se proto chtěl zaměřit na otázku, jak tedy vlastně vypadal, nebo spíše měl vypadat, ideální typ vlastence tohoto směru, tj. směru, který právě ve čtyřicátých letech dosahoval svého kulminačního bodu. Práce je zde do značné míry usnadněna díky nedávno vydané knize Vladimíra Macury,²⁾ která nám umožnila hlouběji nahlédnout do myšlenkového světa české vlastenecké společnosti této generace. Je proto možné odvolat se na jeho závěry, které bych chtěl doplnit některými konkrétními příklady čerpanými spíše než z krásné literatury z autentické dobové publicistiky, především z nekrologů významnějších vlastenců, osobních vzpomínek a informací podávaných zpravodaji z krajů.

Tedy, základním atributem tohoto vlastence bylo uvědomělé, mnohdy okázale na venek stavěné přihlašování se k české národnosti a jazyku projevované užíváním češtiny ve společenském styku a často doprovázené

i gramatickými studii. Posily pro tyto postoje měl vlastenec čerpat ze zahledění do slavné národní minulosti a horlivým pěstováním slovan-
ské vzájemnosti. Další podmínkou, kterou musel nutně splňovat, byla
láska k české knize, k českému písemnictví. Mnozí se tento vztah, kro-
mě pilné četby, snažili prokazovat i aktivně, vlastními literárními
pokusy, ostatní svou lásku projevovali alespoň nakupováním a šířením
českých knih, zakládáním a podporou veřejných knihoven a v neposlední
řadě ochotnickým pěstováním českého divadla. Potřebné a ceněné také
bylo, když vlastenecký obchodník nebo řemeslník ozdobil svůj podnik
českým vývěsním štítem. Ve vzájemných stycích pak vlastenci trávili
čas hlavně hovorem o - většinou blíže nespecifikovaných - "národních
záležitostech".

Dovolte mi teď, abych vám představil alespoň několik takových ide-
álních vlastenců. Mezi nimi beze sporu nejčestnější místo zaujímají
vlastenečtí duchovní, kteří trávili své volné chvíle tak jako např. be-
rounský děkan Josef Antonín Seydl, kterého autor nekrologu chválí za
to, že "když všickni vyrážením a navštěvováním se jeden druhého zanášeli,
on samotný v pokojíku sedaje četl knihy, prohlížel písemnosti, ka-
talogy, zádušní oučty, dopisy přátelské a rozličné jiné papíry a spiso-
val náramnou kroniku o Berouně" a ze čtení, kterému se věnoval i při
jídle, se vytrhl pouze, když jej navštívil někdo znamenitější, "s nímž
v jazyku mateřském o vlasti své, o někdejší slávě Čechů, o nynějším po-
kračování literatury a nehodách ji potkávajících, mluvití mohl".³⁾ Jiný
kněz, zámucký děkan František Pecka, byl zase dáván za příklad pro
české vedení matrik a vydávání českých křesťanských listů.⁴⁾ Dalším společ-
ným kladným rysem všech vlasteneckých kněží pak samozřejmě bylo ještě
zakládání a doplňování farních knihoven, případně péče o zahrádky. O
knihovny kromě duchovních ovšem pečovali také učitelé, kteří se kromě
toho navíc věnovali hudbě, stejně jako faráři štěpaření.

Péče o šíření českých knih mezi lidem byla i atributem vlastenecké
světské inteligence, jejímž zástupcem zde může být lékař dr. Skřivan
z Velkého Meziříčí na Moravě, o němž se dočítáme, že "není spisu národ-
ního, jehožto by sobě nezakoupil, aby takto co kde lidu prospěšného
k poučení podal".⁵⁾

Dalším oblíbeným typem byl vlastenecký rolník, jakým byl třeba
rychtář ve Vodokrtech u Přeštic, majitel velké knihovny, v níž "arci
nejvýbornější spisy literatury naší se nacházejí" a který navíc z této
zásoby každý večer předčítá několika sousedům "k poučení a k zábavě".⁶⁾

Zapomenout ovšem nemůžeme ani na "naši krásnou pleť", na české
vlastenky. Ty se obvykle redakcím národních časopisů svěřovaly, že "dá-
vají přednost dějepisu před zahraničnými romány, zvláště onoho druhu,
kde bez vyšší, ducha vzdělávající myšlenky vše jen na povrchu všední

obecnosti se plazí" a že právě česká vlastenecká literatura to byla, která je konečně "naučila ctít jazyk slavných předků".⁷⁾ Kromě toho se pochopitelně vlastenky, vedeny příkladem Magdaleny Dobromily Rettigové, pilně věnovaly i péči o kuchyni.

Nejednalo se ale pouze o jednotlivce, stejné atributy nesla i ideální vlastenecká pospolitost nebo korporace. Opět jen jedním příkladem za mnohé zde bude zpráva, kterou čáslavský korespondent České včely oznamuje, že "předsudky nezkažená mysl zdejšího měšťanstva, vedena jsouc památkou skvělé minulosti, snadno pochopila směr národních buditelů a vši láskou přilnula k vlasti a své národnosti. Pilné čtení knih, zdejší školní knihovnou a některými milovníky národního vzdělání poskytovaných, vzájemné sdělování národních záležitostí ve schůzkách přátelských - to vše na život náš mocně působilo a napořád ještě působí". Samozřejmě že ani čáslavští měšťané neopominuli okrášlit své město českými vývěsními štíty.⁸⁾

Taková tedy byla, alespoň ve zkratce, podoba tehdejšího ideálního vlastence. Z hlediska našeho tématu ale není možné opomenout ještě další prvek, na který sami vlastenci kladli veliký důraz, a tím byla čistá ideálnost jejich snažení. Většinou se totiž domnívali, že již pouhým svým přihlášením se k češtině přinášejí národu oběť ztrátou hmotných i společenských výhod, které by získali, kdyby užívali němčiny. Jak napsal později Jakub Malý: "Vědomí tak veliké oběti musilo mladíka, majícího dost odhodlání k podstoupení jí, nemálo povznášeti v jeho vědomí, neboť cítil se skutečně na vyšším duševním stanovisku, nežli veliké stádo lidí obyčejných."⁹⁾ Jedná se tedy o ideální představu vlastní výlučnosti, představu skupiny lidí vyvolených k vyšším cílům. S tím úzce souvisela představa jednotnosti takového takřka esoterického seskupení, v němž není místa pro malicherné osobní spory. O tom, jaká vzdálenost dělila v tomto případě ideál od skutečnosti, snad není nutno se na tomto místě šířit. Stejně ideální ale byla i představa širší slovanské jednoty a ideální byl také obraz národní minulosti charakterizovaný pro nejstarší doby dávnověkou slovanskou demokracií a mírumilovností a později opět národní jednotou - kdo v minulosti vystupoval proti snahám vlastenci uznaným za úsilí o povznesení národa, byl buď zrádce (to je případ Miloty z Dědic), anebo byl z národa prostě vyločen. Zde je markantním příkladem podoba právě tehdy vytvářeného obrazu husitství, z něhož takřka vymizeli domácí odpůrci kalicha a existoval pouze hrdinný obranný boj jednotného národa proti vnějším nepřítelům. Naopak vnitřní nesvornost (nikdy ne slabost nebo dokonce přiznání chybného stanoviska) byla jednou z hlavních příčin porážek a úpadku. Další příčinou bylo napodobování cizích vzorů, které se rovnalo zradě na dalším ideálu - národní výlučnosti, naprosté soběstačnosti a úplné

specifičnosti českého vývoje, nezávislého na svém okolí.

Ideální byl konečně také vytoužený vzdálený cíl všeho vlasteneckého snažení, sen o zcela probuzeném a uvědoměném národu, který v sobě bude zahrnovat všechny společenské třídy. Zde byla zvláště bolestně počítována absence šlechty, a proto, když nemohl být zformulován ideální obraz vlasteneckého kavalíra, tak jako jsme to sledovali u příslušníků ostatních společenských skupin, byl aspoň pozorně sledován každý projev aristokratických sympatií k národní věci. "Budiž nám radostně vítán spanilý tento důkaz zmáhající se lásky k české národnosti též i ve vyšším okresu života společenského" - těmito nadšenými slovy začal Jan Erazim Vocel svou recenzi překladu Rukopisů královédvorského a zelenohorského do němčiny pořázeného hrabětem Josefem Matyášem Thunem.¹⁰⁾

Dalšími součástmi tohoto budoucího ideálního stavu byly představy o úplném převládnutí češtiny v životě země, o plně rozvinutém českém písemnictví obsahujícím kromě spisů vysokým uměleckých hodnot i díla vědecká. Byly to tedy ideály a sny obrácené z velké části do minulosti a do budoucnosti a mnohem méně se zaměřující na praktické otázky současné doby. V ní stačilo radostně uvítat každý nový pokrok v národním snažení ať na poli literárním, nebo společenském, byla to prostě, jak se na jiném místě vyjádřil už vzpomenutý Jakub Malý, "šťastná idyla dobráckého vlastenčení".

A tato idyla se zákonitě zborčila v tom okamžiku, kdy se zmíněné ideály počaly naplňovat, a k tomu pohříchu došlo mnohem dříve, než se většina vlastenců domnívala, jak již bylo řečeno, na přelomu třicátých a čtyřicátých let. Tehdy již nebylo možno pochybovat o perspektivách další existence českého národa, vnější český ráz nabývá celá řada měst, na obranu národních práv vystupují i někteří aristokraté - připomeňme alespoň hraběte Lva Thuna - a také ve společenském životě se čeština prosazuje stále výrazněji. Brzy tak začalo být jasné, že za této situace již není možné vystačit s dosavadními vlasteneckými ideály. Prvý impuls k jejich přehodnocení dal František Palacký ve své známé a často citované Předmluvě k vlasteneckému čtenářstvu uveřejněné v muzejním časopise již roku 1837. Při pohledu na právě uplynulých prvních deset let existence tohoto časopisu prohlásil dosavadní úkoly za splněné a na otázku "co nyní chceme?" odpověděl lapidárně: "rádi bychom pokročili dále".¹¹⁾ A skutečně od té doby a zvláště od počátku čtyřicátých let se stále častěji a důrazněji hlásí ke slovu nová vlastenecká generace, která se na rozdíl od svých idealistických předchůdců projevuje mnohem realističtěji. Jejím nejznámějším mluvčím je Karel Havlíček Borovský se svým proslulým požadavkem "aby nám to naše vlastenčení ráčilo konečně z úst vjeti do rukou a těla",¹²⁾ on to také byl, kdo svým provokativním článkem Slovan a Čech¹³⁾ zaútočil proti ideálu slovanské jednoty,

notabene čerstvě otřesené již slovenskou jazykovou odlukou. Konečně Havlíček také parodickou písní Tys bratr náš dokonale zkarikoval výše charakterizovanou podobu ideálního vlastence staršího typu, tj. vlastence, který "ve čtyřech slovanských hlavních nářečích brebencuje", "Schuhmachermeistera v peci pálí a na krám píše já jsem švec" a "veliké iliády zpívá ke cti Žižkově košili".¹⁴⁾

Proto není náhodou, že za této situace, jak již bylo řečeno úvodem, vzniká několik prací, které se snaží teoreticky zodpovědět otázku po smyslu a obsahu pojmů vlastenec a vlastenectví. Jednalo se prostě o to, že realističtější zvažující publicisté byli zneklidnění obrovskou inflací těchto výrazů, kterou pozorujeme na stránkách tehdejších novin a časopisů, jim prostě musela připadat směšná propagace valčíku Břetislav, polky Přemyslovci, kvapíku Žižkův sen nebo galopu Bivoj.

Kritičtější a realističtější uvažujícím duchům samozřejmě nemohla vyhovovat ani dosavadní sebeuspokojující vlastenecká idyla, proti níž vystoupili zvláště ostře. Z časových důvodů uvedu opět pouze jeden příklad, kterým je článek Jana Hostivíta Duška Chvála našich škol, uveřejněný ve Včele na jaře roku 1847. Po ironickém úvodu útočícím na chvály současného stavu, podle nichž je vše v nejlepším pořádku "neb jest škola v každé vesnici" a skvěle parodujícím vládnoucí idylické představy např. ve vylíčení kantorovy domácnosti: "V příbytku učitelovu vidíme na stěně viseti jedny neb více houslí, flétnu, klarinet, několik obrazů, u okna klavír neb piano, knihovnu, v které se knihy Přítelem mládeže jen modrají, u kamen stůl, za kterýmž sedí učitel a píše noty, vedle něho na lavici stojí džbánek s pivem, starší chlapec sedí u piana a učí se, mladší děvče kolíbá ještě mladší dítě a učitelová je v kuchyni a strojí oběd neb večeři", přechází k prudkému demaskování této selanky "jak je u nás všecko jen na oko, tak jsou též i školy", které nakonec, když vylíčil jejich neutěšené skutečné poměry, apostrofuje zvoláním: "Ó vy vybilení hrobové!"¹⁵⁾

Stejně vehementně tato generace zaútočila i na další tradiční vlastenecké ideály. Především byla odmítnuta základní představa, že stačí okázale mluvit česky, aby člověk mohl být považován za vlastence. K tomu stačilo si uvědomit, že česky mluví dvě třetiny obyvatel země, aniž by v tom spatřovaly něco mimořádného a hodného pozornosti. "Jakoby to již nějaká čest byla, když česky mluví Čech! A tak se posvátného jména vlastenec u nás nadužívá," zakončil František Čupr svou rozpravu v České včele¹⁶⁾ a podobně soudil i Josef Kajetán Tyl: "Vlastenec musí něco nad povinnost dělati, musí se mezi velikým počtem obyčejných milovníků jazyka něčím vyznamenati,"¹⁷⁾ a bylo by možné uvádět další stoupence těchto názorů - např. Františka Matouše Klácela¹⁸⁾ nebo Jakuba Malého¹⁹⁾. Ať už se jejich definice vlastence a vlastenectví

jakkoliv lišily, všechny spojovalo přesvědčení, že se jedná o obecně rozšířený a člověku vrozený cit lásky k zemi a národu, který se musí projevat v první řadě konkrétním úsilím o jejich hmotné a mravní povznesení, a jazyk začíná být chápán ne už jako účel sám o sobě, ale jako přirozený prostředek, jímž se toto úsilí realizuje. Ze stejných důvodů je odmítáno i přílišné zahledění do minulosti - ještě v roce 1850 prohlašuje Havlíček, že mu "jest nyní jeden živý a čiperný slovanský hošík, z kterého něco může být, milejší a důležitější než všechny staroslovanské bůžky, co se jich kde vykopalo a vykopá"²⁰⁾, v podobném duchu je zpochybňováno sebeuspokojení nad rozšiřováním českých vývěsních štítů atd.

Je samozřejmě jen přirozené, že řada tradičně orientovaných vlastenců se cítila tímto vývojem značně znepokojena. Tak v Květech roku 1845 vystoupil pražský stříbrník Josef Kaisberger na obranu propagování českých firemních tabulí a zvláště ostré reakce se dočkal i zmíněný Duškův článek o českých školách: "nelze žádnému nestrannému synu vlasti, který z vlastní zkušenosti nynější stav našich národních škol poznal, na toto veřejné protřepávání a na cti utrhaní jinak než s bolestným citem hleděti," napsal např. kaplan J.S. Rajský a ve Včele potom vycházely další rozhořčené, ale většinou nekonkrétní ohlasy na pokračování.

Zajímavé ovšem je, že mnozí ze starších vlastenců s neklidem sledovali i takové projevy, z nichž by se spíše měli radovat, projevy signalizující skutečnost, že jejich snažení dochází svého cíle. Stačí se ale zastavit pouze u literatury, kde se objevují nářky nad tím, že ten který vlastenec dosud považoval za svou povinnost přečíst všechny české knihy a nyní to už nemůže stačit, nebo útoky proti vydávání specializované, laikům nesrozumitelné české vědecké literatury.

Je zbytečné uvádět další a další podobné příklady. Domnívám se, že je možno konstatovat, že během čtyřicátých let postupně slábl hlas stoupenců tradiční idealisticko-idylické koncepce vlastenecké práce a sílila pozice lidí, jejichž realističtější chápáním ideálem byl vlastenec, který měl zároveň být dobrým a zodpovědným občanem - a to zcela ve smyslu moderního chápání slova občan -, který měl být člověkem neokázale pracujícím k prospěchu vlasti a národa a chápajícím tuto práci jako svou samozřejmou povinnost.

Bohužel, politická situace padesátých let minulého století po porážce revolučního dění roku 1848 násilně zastavila další vývoj této koncepce a znemožnila její osvojení celým národním kolektivem. Rozbor vlasteneckých ideálů padesátých a šedesátých let je tématem, které by si zasloužilo samostatný příspěvek, já zde mohu uvést již jen tolik, že zřejmě znovu ožily staré idylické a sentimentální ideály. Konec-

konců i jejich rozhořčený odpůrce Havlíček přežil v národním povědomí především jako brixenský mučedník a stěny vlasteneckých domácností i restaurací zdobí obraz jeho loučení s rodinou, což je scéna, kterou on sám v Tyrolských elegiích odbyl jen několika málo furiantsky laděnými verši.

- 1) F. Čupr, Článek o vlastenectví. Česká včela 1846, s. 283.
- 2) V. Macura, Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ. Praha 1983.
- 3) J. Přibík, Josef Antonín Seydl, děkan v Berouně. Česká včela 1836, s. 340.
- 4) Květy 1846, s. 544.
- 5) Květy 1846, s. 24.
- 6) Květy 1844, s. 484.
- 7) Květy 1844, s. 372.
- 8) Květy 1846, s. 16.
- 9) J. Malý, Naše znovuzrození. Přehled národního života českého za posledního půlstoletí, I. Praha 1880, s. 28.
- 10) Časopis českého musea 19, 1845, s. 488.
- 11) F. Palacký, Předmluva k vlasteneckému čtenářstvu. ČČM 11, 1837, s. 3-8.
- 12) K. Havlíček Borovský, Poslední Čech. Novela od Josefa Kajetána Tyla, v: Karel Havlíček Borovský, Dílo I (ed. J. Korejčík). Praha 1986, s. 301.
- 13) Tamtéž, II (ed. A. Stich). Praha 1986, s. 55-81.
- 14) Tamtéž, I, s. 284-285.
- 15) Česká včela 1846, s. 81-82; tamtéž 1847, s. 85.
- 16) Viz pozn. 1.
- 17) J.K. Tyl, Co je to vlastenec? Krátká rozprávka Pražského posla s člověkem venkovským, v: J. K. Tyl, Čtení pro lid (Publicistika 1846, 1847, 1851), ed. M. Otruba. Praha 1986, s. 188.
- 18) F.M. Klácel. Kosmopolitismus a vlastenectví s obzvláštním ohledem na Moravu. ČČM 16, 1842, s. 163-189.
- 19) J. Malý, O vlastenectví. Dennice 1841, s. 108-119.
- 20) K. Havlíček Borovský, Dílo II, s. 362.